

Kormos Gyula

Egy 200 éves orgona életútja

Az első nyomtatásban fennmaradt protestáns orgonaszentelő
prédikáció nyomában

A *Zsoltár* című református egyházzenei folyóirat 1995. szeptemberi számában „Hrabovszky György: *Orgonaszentelő prédikáció. 1796*” címmel közölt Fekete Csaba egy két évszázaddal ezelőtt Kissomlyón elhangzott igehirdetést. Ez a dokumentum¹ igen nagy jelentőségű, hiszen vélhetően az első magyar protestáns és egyben az első evangélikus orgonaavató prédikáció, amely —igaz néhány évvel később— nyomtatásban is megjelent. A késedelmes megjelenésnek az volt az oka, hogy a protestantizmussal szembeni cenzúra ekkor még valamelyest működött. Ezt maga Hrabovszky is alátámasztja: „10. Ápr. ú.m. [úgy mint] *Húsvét u. II. Vasárnap prédikállottam Iñek [Istennek] új orgonákkal való ditséretéről, mely szokatlan munkám, mivel a Censorainknak bátortalanságok miatt ki nem nyomtattatott: legalább írásba közöltetett Tekintetes Dukai Takács István leg jobb Urammal, a kinek és példás kegyességű Hitvesének ajánlottam volna nyomtatásban is. Leiratom azonban a h. ö. [helyi összgyülekezet] tudománynyára e munka fejezetét is.” E bejegyzését Hrabovszky később kiegészítette: „Ki nyomtatták utóbb a református Atyafiak a *Prédikátori Tárháznak (Vátzon 1803. 8.) III. kötetjébe. pag 400–418.*”² Az elhangzott prédikáció és az orgona —ha még létezik valahol³— az elmúlt évben volt éppen 200 éves.*

Az első nyomtatott protestáns orgonaszentelő prédikáció és szónoka

Hrabovszky György —az orgonaszentelő prédikáció szónoka— 1762. március 8-án született.⁴ Tanulmányait 1773-ig Téten, 1784-ig Sopronban végezte, majd Uraiújfaluban (Kissomlyótól mintegy 30 km-re) volt lelkész. 1786–1788 között Wittenbergben és a hallei egyetemen tanult.⁵ 1788. novemberétől 1795. áprili-

¹ Ld. (10) forrás 400–418.

² Hrabovszky az évszámot utólag tévesen jegyezte be. A helyes évszám: 1808., ld. (10) forrásmunka.

³ A kissomlyói templom karzatán ma már egy másik orgona áll.

⁴ Ld. (1) forrás 265. o. ill. 11. lábjegyzet.

⁵ Ld. (12) és (15) forrásmunka.

sáig Palotán (ma Várpalota) volt lelkész⁶, majd innen került Kissomlyóra 1795. április 30-án. Ide a környék településeinek gyülekezete hívta meg lelkésznek, a palotai példára elvárva tőle, hogy „*Alumniomot*⁷ állít fel és a *Palotai Árva háznak amennyire lehetséges mássát építi.*”⁸ Hrabovszky ezt el is vállalta, és a gyülekezet történetét — nyilván a nagy építkezések befejezése után visszamenőleg — II. József türelmi rendeletétől, 1783-tól tudós alaposságával le is jegyeztette.⁹ 1803. novemberétől visszament Palotára,¹⁰ ahol 1817-ig szolgált, 1812-ig az esperesi teendőket is ellátva. 1812-ben püspökjelölt volt Kis Jánossal együtt, de a 37:58 arányú szavazás Kis János püspökségét eredményezte. Az alsó- és felsőveszprémi egyházmegye 1812-ben egyesült, ekkor szűnt meg esperesi megbízatása. 1817-ben Lajoskomáromba költözött,¹¹ és 1825-ben hunyt el.¹²

Az orgonaszentelő prédikáció Hrabovszky jóvoltából nyomtatásban fennmaradt az utókor számára. De milyen volt ez az orgona, s áll-e még valahol?

Korabeli helyzetkép és az orgona a szentelő prédikáció tükrében

A prédikációból kitűnik az evangélikusoknak az az akkor még fel nem oldódott félelme, hangulata, amely az ellenreformáció éveinek hányattatásaiban gyökerezik. Hrabovszky mindenekelőtt ezt igyekszik bátran és bölcsen feloldani a prédikáció szinte értekezésszerű bevezetőjében és első részében, ahol olyan orgonatörténeti ismeretről ad számot — az orgona őstörténetétől templomi hangszerré válásáig —, amellyel talán sok ma élő lelkész, de orgonaépítő, sőt orgonaművész sem rendelkezik.

A prédikáció¹³ második részét a Bibliában szimbolikusan is használt hetes szám szerint hét pontban fogalmazta meg, s így vezette be: „*Szent szám a' Hét szám; esméretesek az Újj Testamentomban a' hét Kenyerek, a' hét Lelkek, a' hét tsillagok, a' hét petsétek; a' hét Angyalok, a' kiknek hét trombitáik vagynak, hét mutátziók [= regiszter, változat] vagy változásokkal bír a' mi újj organánk: legyenek*

⁶ Ld. (9) forrás.

⁷ Alumneum = bentlakásos, teljes ellátást nyújtó iskola (a hétköznapi nyelvben legtöbbször *alumniium*-nak írva)

⁸ Ld. (1) forrás 31–39.

⁹ Ld. az (1) forrás címlapja. E *protocollumban* található az egykori kissomlyói orgonára vonatkozó legfontosabb feljegyzések is.

¹⁰ Ld. (1) forrás 309–314. és (8) forrás 1803. nov. 23-i *Quintantia*.

¹¹ Az *Egyháztörténeti Lexikon* adatai az 1803–1812. évekre vonatkozóan hibásak, amelyet a (9) és az előző lábjegyzet szerinti forrás is igazol. A lexikonban a születési időpontja kérdőjeles, de Hrabovszky az (1) forrás 265. oldalán maga így vall 1801. március 8-án: „*ma [...] 39 Esztendeje, hogy ép nyelvvel és ép fülekkel születtem.*”

¹² Ld. (9) és (15) forrás.

¹³ A teljes prédikáció anyagát ld. jelen lapszámunk Dokumentum rovatában.

hát hétfélék azok a' kötelességek is, mellyeknek követésére serkentsen minket, légyenek hétfélék azok a' változások, a' mellyeket okozzon mi bennünk."

Érdemes ezt a hét pontot áttekinteni, mert sokat megtudhatunk belőlük a korabeli, 200 évvel ezelőtti egyházzene helyzetéről is.

„Először, hogy el ne bízzuk benne magunkat, mivel az a' nyavalya bántja olykor az orgonával bíró községeket, hogy külömbeknek vélik magokat az efféle eszközökkel nem bíró gyülekezeteknél. Alázatosságra bírjon az orgona, nem felfuvalkodásra."

„Másodszor [...] K[eresztyén]. Halgató! a' ki eleinte vonogattad magadat az Orgona tsináltatásban, de valóságra kelvén a dolog [...] Kikerült ugyan az ára, de tudod, hogy még festetlen, hogy még nincs a' köz Kartól is elrekesztve, hogy az, a' ki tanított a mostani Orgonistánkat, nints egészen megjutalmaztatva. Ha gondolod tehát, hogy tehetségedhez képest többet adhatnál, el ne mulasd [el ne feledd] [...] áldozatotad [...]"

„Harmadszor, hogy meg ne rontsuk miatta Oskolánkat. [...] Istennek keresztje az Orgona, holtig való keresztje, sok emberséges, külömben tanúlt, dolgához értő, de musikálni nem tudó Oskola Mesternek, ostora, pestise, tsapása sok Oskolának is. Tudok olyan Ekklesiát, a' melly többet számlál ezer léleknél, van egy borisszák Korhely mestere, a' ki miatt elgondolhatjuk, hibásan taníttatik a' Krisztusnak számos kised serege [...]"

„Negyedik kötelességünk, hogy jobbitsuk az éneklésben magunkat. A [...] hibák közül azt az egygyet említtem, hogy némelly Énekeinkben egymást mint egy hajtjátok [...], hogy a' ki nem szokta, alig tudja veletek és közöttetek énekelni. [...] az Orgonát fülön tartva énekeljetek."

„Ötödször, [...] hogy annak a' ki verni fogja az Orgonát [játsszani fog az orgonán], akar Mester akar Praeceptor [tanító, segédtanító] legyen, illendő fizetése legyen [...]"

„Hatodszor gyarapítsuk [...] Árova Házunkat. [...] öröömöm, hogy a' ti első Orgonistátok is, Hazátokfia [...] a' Palotai Árova háznak segítségével kapott az Orgonálásra [...] ma holnap musikára tanítja a' szemesebbeket, hogy el ne fogyjanak Ekklesiánk Orgonistái, sőt tudjunk adni idővel afféle Ifjakat más községeknak. Egy példás jóltevője szerzeményünknek megajándékozta e' végre Klavikordumával Alumnusainkat. Vegyetek ebbe részt A[tyám]. f [iai]!"

„Hetedszer, legyünk végtére egygyek, 's az Orgona sípjaihoz hasonló egyességbe, harmóniába tegyük magunkat. [...], s gondoljátok meg, hogy gyűlöltek Isten előtt a' szép mesterséges és költséges alkotmányoknak ékességei, ha olyan Egyesség, olyan szeretet, olyan egygyetértés nem leszen köztetek, [...] a' minő van Orgonánk gyönyörűen öszveszedett 's egybe állított 300nál számosabb sípjai között. [...] Vagynak a' mi orgonánknak 21 Elősípjai [homlokzati sípjai], [...] megadta ezeknek a' míves a becsületet, ezeknek adta az első helyet, ezek szállamlottak meg először, midőn bé állíttattak. [...] Egy szél fujja az Orgonának minden sípjait: ugyan azon egy Léleknek a' jó szele fujja mindnyájatokat, a' hitnek, a' szeretetnek és a reménységnek jó szele [...] Amen."

A fentiekből kitűnik, hogy 200 évvel ezelőtt is volt igazánivaló az egyházban. Hrabovszky óvott attól, hogy az immár orgonával rendelkező gyülekezetben a magasabbrendűség bármiféle érzése legyen úrrá, és serkentette őket, hogy a festetlen és a karzattól ajtókkal el nem választott orgonán még végezzék el e hátralévő feladatokat. Ugyanakkor az orgona építtetése miatt megosztott gyülekezetet békére, egységre intette. Szívén viselte első orgonistájuk magas szintű képzését és anyagi elismerését, s az egységes gyülekezeti éneklés és a kántorutánpótlás ügyét is. Ez utóbbi célt szolgálta az alumnium klavichordja is, melyen orgonistájuk taníthatta alumnus növendékeit.

Az orgona tehát Hrabovszky szerint hétváltozatú volt, s a szenteléskor még nem volt befestve. Homlokzatában 21 síp állt, ami egy korabeli kisorgonán leggyakrabban 3 sípmezőt s mezőnként 7–7 sípot jelenthetett. (Nehezen képzelhető el más arányos megoldás, mivel a páratlan sípkiosztás volt a legelterjedtebb.) S mivel az orgonának valamivel több mint 300 sípja volt, így az — a szokásos rövid mélyoktávval (45 hang) is számolva — leginkább egy 7 regiszteres, kevert változat nélküli vagy egy kétsoros regiszterrel is rendelkező hatváltozatú mű lehetett.

A kissomlyói orgona és első orgonistájának életútja a levéltári kutatások alapján

A kissomlyói evangélikus templomban e 200 éves hangszer már nincs meg, ma egy pneumatikus Angster-orgona (Op. 459) áll az 1904-ben újjáépített templom karzatán. Az eredeti orgonára vonatkozó adatok felkutatásához azonban Hrabovszky alaposága is hozzásegített. Sajnos, időközben elveszett azoknak a legfontosabb iratoknak egy része (elismervények, számlák, szerződések), amelyeket Hrabovszky a gyülekezeti ládában őrizni rendelt, így az orgonára vonatkozó szerződés sem állt rendelkezésre.

Annyi bizonyos, hogy Hrabovszky szerint „*hét mutációk vagy változatokkal bír a' mi újj Orgonánk [...]*” Nincs okunk kételkedni a tudós prédikátor állításában, azonban Szigeti Kilián organológus — a korabeli szokásos árak ismeretében — a hangszert 5 regiszteresre becsülte¹⁴ a kőszegi id. Joseph Klügel orgonaépítőnek kifizetett 200 forintos összeg alapján: 1796. március 22-én „*hozta meg Kőszegről az ottani orgona tsináló Klügel Uj Orgonánkat, mellyért [...] 200 forintja kifizettetett és eképpen quintáltatott: Quittung über 200 fl sage zwey Hundert Gulden, welche ich unterschriebener vor die gefertigte Orgel der Evangelischen Gemeinde in Kleine Schomlau richtig u. [und] Baar empfangen, sogeschehen dem 22 März 1796 Joseph Kligel¹⁵ m.p. Orgelbauer in Güns [...]*”¹⁶. [Számla 200 ft, azaz kétszáz Forintról, melyet én, alulírott a kissomlyói evangélikus gyülekezet

¹⁴ Ld. (14) forrás 44.

¹⁵ Az orgonaépítő sajátkezü aláírása szerint *Klügel, néha Klugel*, ez azonban csak számlamásolat.

¹⁶ Ld. (1) forrás 115. és (2) forrás 146.

elkészült orgonája előtt pontosan és készpénzben felvettem, így történt 1796. március 22-én. Joseph Klügel s. k. orgonaépítő Kőszegen.]

A pénz akkori értékét ismerve Szigeti becslése az orgona nagyságára vonatkozóan helytálló, azonban következtetése mégis téves, ugyanis az előző évben, 1795-ben „Foglalóra az Orgona tsinálónak Quintantia szerint Sub A. 50 fl” lett kifizetve. Hrabovszky ezt személyesen intézte: „Az Orgona tsinálóhoz mentem az nap kinél új orgonára alkudtam 250 forintban, azon Contractusra melyre léptek vala az Újfaluiai, adván néki foglalót 50 forintot.”¹⁷. Így az orgonáért összesen 250 forintot fizettek ki Kügelnek. Ez pedig sok egy ötregiszteres, de kevés egy „hét mutatzió”-s orgonáért. Az orgona mindenképpen hatregiszteres volt, hiszen az újfalusiak szerződése¹⁸ is egy 6 regiszteres orgonáról szól 250 ft-ért:

„A mai lent rögzített napon egy új építendő orgona kapcsán a következő szerződés vettetett papírra. Megígérte ugyanis Joseph Klügel úr, Kőszeg szabad kir. város orgonaépítője az itteni Evang. Gyülekezetnek, hogy legkésőbb 1793 októberéig egy új orgonát felépít mégpedig a manuálba 6 változattal, pedál nélkül, a fúvókat jól és tartósra kívánja mind elkészíteni úgy, hogy ő azért egy teljes évig jótáll. Ezzel szemben az Evangélikus Összgyülekezet nevében a végén aláírtak megígérik, hogy az említett orgona-műért készpénzben fizetnek amint az elkészül 250 ft, azaz kettőszáz ötven forintot, amely pénzösszeg terhére 30 ft-ot a fent nevezett Joseph Klügel úr, mint foglалó-pénzt fel is vett. Végül két egybehangzó szerződés készítettett és aláíratott. Így történt. Uraj-Ujfalú, 1793. ápr. 16-án.

Joseph Klügel
orgona építő Kőszegen
Wessey István FőCurator
Nagy József V.[vice]Curator
1794. máj. 20-án köszönettel pontosan
pontosan kifizettetett

Joseph Klügel
orgona építő”

S hogy mégis miért említ Hrabovszky az orgonaszentelő beszédében 7 változatú orgonát, ezt csak találgatni lehet. Nyilván a bibliai 7-es szám kedvéért és így a prédikáció hatásossága érdekében kegyes túlzással nagyobbak mutatta be az új hangszert, de az is lehet, hogy egyszerűen csak a sípsorok számát értette alatta, ami egy kétsoros kevert változat mellett éppen 7, ha az orgona hatregiszteres.

Még a szentelés előtt, 1796. januárjában esperesi látogatás volt Kissomlyón, mely nevezetes eseményre —tekintettel arra, hogy orgonájuk ekkorra még nem készült el —hozattak egy kis pozitívot, mely eseményt a jegyzőkönyv így őrizte meg: „Az Orgona és T. Senior Úr alá meg kívántató öt kőszegi főrok [fuvarosok, a Vorspann = fogat szóból] úgy ejectáltattak, hogy most a Somlyóiak menvően

¹⁷ Ld. (1) forrás 58–60. és (2) forrás 123.

¹⁸ Ld. (14) forrás 44. és (6) forrás, ill. a jelen szám Dokumentum rovatában.

T. Senior Úrért, vissza fogják vinni a Dukaiak, a többi Helységek Orgona alá hagyatnak,¹⁹ vagyis a kissomlyóiak viselték az esperes odautazásának, a dukaiak a visszautaztatásának, a többi helység pedig az orgona oda- és visszazállításának terheit.

Kissomlyón és a hozzá tartozó környék falvaiban végzett lelkes gyűjtés eredményeképpen az orgonára

1795-ben 202 ft 31 2/3 krajcár,

1796-ban 218 ft 40 krajcár

gyűlt össze, míg az „orgona festésére és tisztogatására lett adakozás 73 ft 52 1/3” volt.²⁰ Összesen tehát 495 ft 4 kr. jött össze, ez egy jóval nagyobb orgonára is elegendő lett volna! Így aztán bőven tellett az orgona festésére, aranyozására és lerekesztésére — amit természetesen már csak a szentelés után végeztettek el —, sőt „Somogyi Mihálynak szombathelyi fuvarja, hogy az Orgona festő borát bé vitte 2,50”-et tett ki 1797. I. 23-án.²¹ Valószínű tehát, hogy az elszállított bor is tekintélyes mennyiség volt. Az is biztos, hogy ha Szombathelyről kellett festőt hívni, akkor az orgonát nem csak egyszerűen festették le, hanem művesebb, díszített festéssel látták el. Ezt a festést Joseph Wieland szombathelyi mester készítette 56 forintért, mely összeget „az Orgona és az Ajtókon tett munkájáért” fizettek ki részére.²² Arról nem tudósít a krónika, hogy a díszítések aranyozását ki végezte, lehet hogy éppen Wieland, hiszen képfaragó volt.

A protocollumból és a számadásokból még sok minden kiderül, többek között az is, hogy az orgonapadot nem Klügel készítette, hanem egy asztalos, kinek „Orgona szék munkájáért” 2 ft-ot, míg a felhasznált „2 szál Deszkáért” 1 ft 25 krajcárt fizettek ki.²³ 1796. húsvétján, vagyis az orgona szentelését megelőzően már szólhatott az orgona, mert „A jeles Innepekre le jött Orgonáló Sopronyi Deákoknak” útiköltséget fizettek ki²⁴ március 30-án, azaz még a szentelés előtt. Persze az is lehet, hogy ezt az összeget előre átadták a diákoknak, s így az avatón, április 10-én szolgáltatták a minden bizonnyal színvonalas zenét.

A kissomlyói gyülekezet számadáskönyvében csak az 1796-os gyűjtés összegének felhasználásáról számolnak el,²⁵ de nem jegyzik fel, hogy az 1795-ös gyűjtést mire fordították.

Nem voltak azonban a kissomlyóiak bőkezűek, amikor a „Wolfs²⁶ égést szenvedett Ekklesiára 3,-” ft-ot küldtek.²⁷ A gyülekezet presbitériumának olykori

¹⁹ Ld. (1) forrás 99.

²⁰ Ld. (2) forrás 112–123., 138–154.

²¹ Ld. (2) forrás 164., 1797. I. 23. és IV. 14., valamint (3) forrás 1797. III. 26., IV. 4., IV. 12., IV. 14.

²² Ld. (1) forrás 127., ahol a mestert képfaragónak említik: „Richtig bezahlt mit 56 fl Sage sechs u. fünfzig Joseph Wieland Bildhauer in Steinamanger. Klein Schomlau d. 15. Dec. 1796.”, míg a (2) forrás 154.: „Festőnek”.

²³ Ld. (2) forrás 146., 1796. III. 26.

²⁴ Ld. (2) forrás 146., 1796. III. 30.

²⁵ Ld. (2) forrás 146.

²⁶ Farkasd, ma Balf község Sopron mellett.

²⁷ Ld. (2) forrás 133.

szűkmarkúságát az is bizonyítja, hogy Hrabovszky még az orgona felállítása előtt, 1796. februárjában panaszt emelt elmaradt fizetése miatt, s kérte „*az Orgonálásért járandó 10 forint honoráriumot pótolni.*”²⁸ Ebből arra lehet következtetni, hogy Hrabovszky nemcsak zeneértő, hanem zenét művelő lelkész is volt, s valószínűleg ő játszott az esperesi látogatás alkalmából odaszállított orgonán is. (Nem lehetetlen az sem, hogy a gyülekezetnek korábban volt egy kis pozitívja, amelyet az ellenreformációt követő, nélkülözésekkel teli évszázadban valahogyan még használni tudtak, de már olyan állapotban volt, hogy az esperesi látogatáskor nem lehetett számításba venni. Ezt a feltételezést sejteti az is, hogy több helyen is *új ill. ujj* vagy *újj* orgonát említenek az iratok.²⁹) Mindenesetre a 10 forint nem egy orgonálásért járó összeg volt, ha a Hrabovszky által ezidőtájt kitanított orgonista egész évi fizetése tett ki ennyit.

Amint említettem, Uraiújfaluban, Hrabovszky első szolgálati helyén — mialatt ő Kissomlyót megelőzően már Palotán tevékenykedett— 1793-ban Klügel épített egy 6 regiszteres orgonát. Ez az orgona viszont nem jöhet számításba a fent említett „*Orgonálásért járandó*” összeg hangszeréül, mivel Uraiújfalu másik anyaggyülekezet volt. Az orgonát azonban Hrabovszky ismerte és annak nemes hangja bizonyára szerepet játszott abban, hogy amikor Klügel-nél a kissomlyói orgona árát kialkudta, éppen olyan szerződést kötött vele, mint az újfalusiak.

Megismerhetjük a jegyzőkönyvekből a templom első orgonistáját is, Benedek Mártont, akit a jegyzőkönyv 1796. ápr. 4-én mint jövődó orgonistát említ, s akit Hrabovszky bölcs előrelátással Palotán egy „*Humanissimus*” jelzővel megtisztelt Molnár János nevű rektornál 1796. áprilisáig két hónapon át orgonálni is taníttatott az iskolai tanulmányok mellett.³⁰ (Egyébként Benedek Márton palotai tartózkodása előtt már Sopronban is volt, de ott anyagi okok miatt nem tudta tanulmányait folytatni.) Ez abból a soproni alumniumnak latinul írt ajánlólevélből is kiderül, melyben majd másfél évvel később Hrabovszky egyebek mellett ezt írja Benedekről: „*1795-ben Soproni tanulmányainak búcsút mondott anyagi okokból [...] ennek a többre érdemes ifjúnak én magam azt a tanácsot adtam, hogy magasabb stúdium érdekében tihozzátok forduljon.*” Ekkor már Benedek Mártont az 1797. augusztus 15-én kelt jegyzőkönyv „*Orgonista preceptor-nak*”, azaz kántortanítónak említi. Szeptember 1-én a jegyzőkönyv szerint Benedek Márton az alumniumba „*be is vétetett, mellyre nézve Ecclesiánknak Tek. Conventjét így tudósította: Tekintetes Convent, drága jó Uraim! Bé vétetvén a Sopronyi Alumniumba, kötelességemnek érzem, hogy meg köszönjem azon szívességét, mellyel hozzám, mint Esztendeig és öt holnapig való Orgonista Preceptorához viseltetni méltóztatott: Hálaadó emlékezetben fogom azt is tartani, hogy Palotán orgonálni megtanított, Sőt arra kötelezem magamat, hogy két, három Esztendő múlva meg erősödvén, ha tetszik velem parantsolni a Szent Gyülekezetbe kész leszek viszont szol-*

²⁸ Ld. (1) forrás 109–110.

²⁹ Ld. (1) forrás 58., 115. és (10) forrás 400., 403., 405., 410., 411., 412.

³⁰ Ld. (1) forrás 116. és (2) forrás 146., valamint (9) forrás.

gálni Hazámnak és Jóltevőimnek. Erre magamat szívesen ajánlván állandó tisztelettel maradok A Tekintetes Convent Drága Nagy Jó Uraimnak leg kisebb tisztelő Szolgája Benedek Márton Sopronban 1797 1. szept.”³¹

Hrabovszky tehát elérte a gyülekezetnél, hogy orgonistájuk tisztos fizetést kapjon, így lehetővé vált részére, hogy korábban anyagiak híján megghiúsult sopróni tanulmányait magasabb szinten folytathassa.

Az orgona további történetét a kissomlyói iratok alapján nyomon követve megállapítható, hogy a hangszer szíjhúzócs ékfűvőkkel rendelkezett, ugyanis az évek folyamán néhányszor „orgona-szíjat” kellett venni.³² Természetesen, a szíjcsereken túl kisebb-nagyobb javításokra is sor került. Az 1796-os felszentelést követően először 1834. június 26-án találhatunk erre vonatkozó adatot, miszerint „Az Orgonába egy nagyobb újj bádóg-Síp tsináltatott Sopronyban.” 1836. szeptember 19-én „Az orgona székek megújításáért és erősítéséért N. Kotsi Lászlónak”, 1840. dec. 20-án „az orgonának belső igazításáért, sípjainak tisztogatásáért és külső oldalainak újra festéséért a Dukai asztalosnak a tekintetes Inspektor úr rendelkezéséből fizettetett” kisebb összeg.³³

Mindössze egyetlen nagyjavításról tudunk, amikor a közel 50 éves hangszer renoválásáért „Az orgona művesnek szeptember 26-án fizettetett 1845-be 125 forint.” Ekkor húzószíjat is cseréltek és a felújítás során felhasznált „Három szál deszkájért Puha Mihály Dukai Izraelitának 3,18” forintot adtak, ugyanakkor „Az orgonához 3 szál deszkára” további 5 forintot költöttek.³⁴ (Hogy az orgonaépítő ki lehetett, az a helyi iratokból nem tűnik ki, csak a kutatás későbbi fázisában vált egyértelművé.) A felújított hangszert 1848-ban ismét befestették.³⁵ A kis összegből ítélve ez a festés is csak javítás lehetett vagy egyszerű átfestés a szükséges helyeken, mivel a márványfestés akkortájt sem volt olcsó.

Később 1883-ban az „Orgonaigazító Halper Jánosnak 28,-” forintot fizettek, 1889-ben pedig az összeg nagyságából következtetve új „orgonaszék”-re adtak ki 9,50-et.³⁶

A kissomlyói gyülekezet 1904-ben templomépítésbe kezdett, ekkor a tetőszerkezetet és a falakat visszabontották, de a karzat öntöttvas pilléreit megtartották. Határoztak afelől is, hogy a régi orgona helyett egy újat építenek és a régit odaadják a pécsi Angster-cégnek 280 koronáért. Az akkor több mint 100 éves hangszert Angsteréknek átadták, az érte járó összegből az újjáépítendő templom belső berendezését, közte az új orgonát is beszerző nőgyelet részére 150 koronát kifizettek.³⁷

³¹ Ld. (1) forrás 142–143.

³² Ld. (2) forrás 191., 289., 338. valamint a (3) forrás 1799. IX. 26., 1810., 1829. IX. 13., a (4) forrás 1838. IX. 3. és a (7) forrás 1880., 1881., 1887/75, 1892/32, 1895/2, 1901.

³³ Ld. (4) forrás 1834. jún. 26., 1836. szept. 19., 1840. dec. 20., 1845. IX. 15., 1848. ápr. 8.

³⁴ Ld. (2) forrás 338. és (4) forrás 1848. IX. 15.

³⁵ Ld. (4) forrás 1848. ápr. 8.

³⁶ Ld. (7) forrás 1883/60, 63, 1889/18.

³⁷ Ld. (11) forrás 1904. ápr. 4/4, 1904. júl. 31/9.

Nem derül ki azonban sem a kissomlyói iratokból, sem pedig Szigeti Kilián kutatásaiból, hogy a régi orgonát Angsterék hol állíthatták fel ismét. Az 1796-ban épített Klügel-orgonának tehát itt egyelőre nyoma veszett.³⁸

1. kép Az orgona hiányos homlokzata

Az orgona további sorsa

Csak egy lehetőség mutatkozott az orgona felkutatására: számításba venni minden olyan orgonát, amelyet az orgonafelmérések során *id. Klügel* vagy *ifj. Klügelnek* tulajdonítottak.³⁹ A kutatás egyik fő adata az volt, hogy az orgona

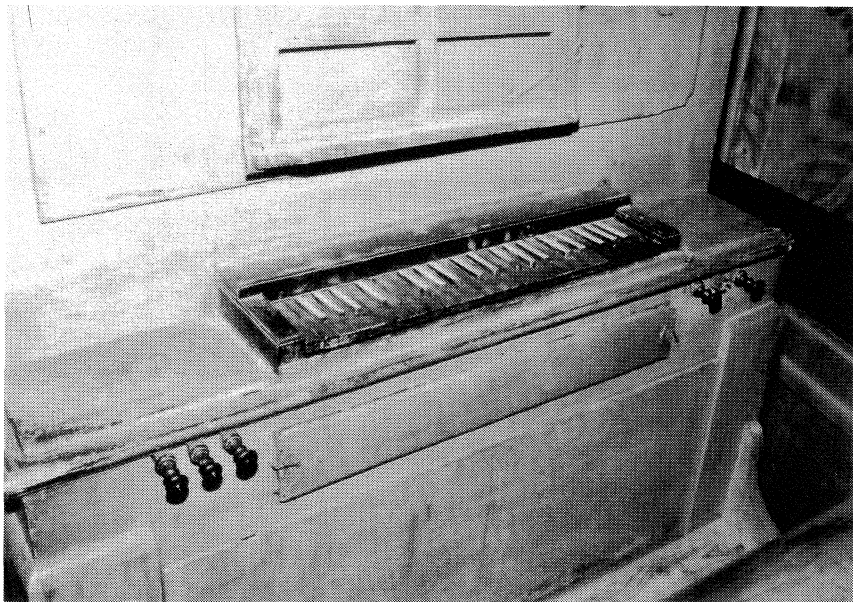
³⁸ Angster József 1996. januárjában kérésemre a Baranya megyei Levéltár egykori orgonagyári iratai között végzett kutatást, de nem akadt az orgona további nyomára.

³⁹ Ld. (5) forrás.

hatregiszteresként került el Kissomlyóról. A másik fontos szempontot pedig az jelentette, hogy olyan orgonát kellett keresni, amelyet nagy valószínűséggel 1904–1905 körül mint használt hangszert állítottak fel. A kör szűkítése után csak egyetlen orgona jöhetett számításba: a vöcköndi rk. templom pozitívja.

A helyszíni szemle teljesen egyértelmű bizonyítékokkal szolgált. Az orgonaszekrény homlokzatának íveltsége, díszítése az idősebb Klügel munkájára vall. (1. ábra) A három homlokzati sípmező sípjainak száma 21, ami éppen megegyezik az orgonaszentelő prédikációban elhangzottakkal. A hatregiszteres orgonának hét sípsora van, mivel a kevert játék kétsoros. Az egyes regiszterek megszólalásukban kísértetiesen hasonlítanak a nemescsői evangélikus templom Klügel-orgonájára, amelyik Szigeti Kilián szerint „kétségtelenül a legszebb hangú magyar barokk orgonák közé tartozik.”⁴⁰

Billentyűzete ugyanolyan, mint a nemescsői: körtefa borítású egészhangok, csontborítású félhangok. (2. ábra)

2. kép A klaviatúra

Az orgonát még a közelmúltban is az eredeti szíjhúzás ékfúvókkal működtették, amíg az egyik szét nem hasadt. (3. ábra) A jobb oldali regiszterhúzóknak felett lévő betét belső oldalán latin nyelvű felirat tudósít az orgona körüli legfon-

⁴⁰ Ld. (14) forrás 38.

tosabb kissomlyói eseményekről: „Emlékeztető. Az Úrnak 1796-os esztendejében ezt az orgonát készítette a Kissomlyói Evangélikus Egyház az ugyanazon egyházhoz leányegyházként hozzátartozó helységekkel, úgymint Duka, Hetye, Borgáta, Káld és Nagykötsk, 300 forintért. Felállított a templomban a fent említett évben, a virágvasárnap utáni napokban. Az első orgonista *Bene-*

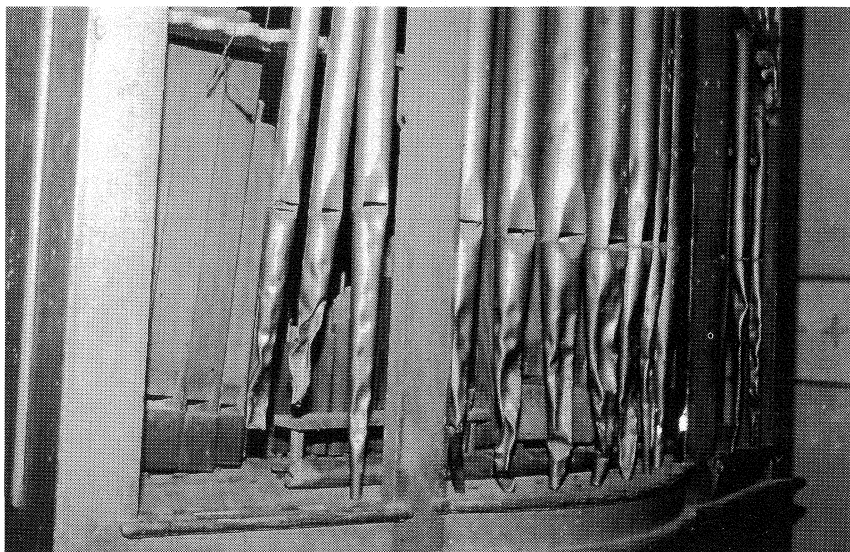
3. kép A szíjhúzásos ékfívók

dek Márton, a kiváló kissomlyói ifjú volt, aki az orgonista, a leányok oktatója és az árvák nevelője tisztségében működött az Úr 1797. esztendejének augusztus 25-ig. Az állások javadalmazásának jóvoltából Sopronba visszatérőt ettől fogva az orgonista tisztségében a veszprémi Palotai Simon József követte, aki 1795. szeptember hó 8-tól a kissomlyói evangélikus iskola rektora. Ugyanezen Simon József működött a fent nevezett egyházban az iskola rektora tisztségében, a kántoréban, továbbá az orgonistáéban legnagyobbbrészt Főtisztelendő

Hrabovszky György mellett, részben pedig Főtisztelendő Németh Pál mellett teljes tíz esztendő, tizenegy hónapot, amelyeket a kissomlyói gyülekezetben eltöltve a körmendi egyház igen megtisztelő híványa⁴¹ által hívatva az Úr 1806. esztendejének július 29. napján a kissomlyói iskolától búcsút véve elköltözött Körmentre.”⁴²

Benedek Márton tehát nemcsak az árvaházban, hanem az iskolában is tanított, s valószínű, hogy soproni évei után máshol helyezkedett el, mivel a feljegyzés szerint 1796. augusztus végétől csaknem tizenegy éven át Simon József, a kissomlyói ev. iskola igazgatója volt a templom második orgonistája.

A fenti felirat alatt ez olvasható: „*Renovatum est 1845 a Josepho Klügel Organifice Ginsiensis*”, vagyis: „Renoválva 1845-ben a kőszegi orgonamester Joseph Klügel által.” Nem vitás tehát, hogy ez a keresett orgona! A renoválást végző pedig a legilletékesebb: id. Klügel fia, akinek személye a kissomlyói számadáskönyv alapján a kutatás korábbi fázisában még nem volt tisztázható.

4. kép A homlokzati sípok

Kissomlyói, több mint egy évszázados szolgálatát követően tehát az orgonát Vöcköndön állította fel 1905-ben az Angster cég, amelyet akkor nyilván alaposan renováltak is. Ezt követően 1928-ban és 1947-ben is Angsterék dolgoztak-

⁴¹ Meghívó díjlevél, mely az elvárt munkaköri kötelességeken túlmenően a felajánlott javadalmazást is tartalmazza.

⁴² A szöveg fénykép utáni rekonstruálását és fordítását Zsigmondy Árpád, az Evangélikus Országos Levéltár munkatársa végezte. A rekonstruált latin szöveget ld. lapunk jelen számának Dokumentum rovatában.

rajta⁴³, de a spundon belüli felirat alapján „javította ifj. Koller József orgonaszere-lő Nemesapáti 1947. V. 24.” A nevezetes, 1948-as síprekiválás ezt az orgonát elkerülte, azonban a vöcköndiek elmondása szerint a homlokzati sípokat olykor jeladásra is használták, így nem csoda, ha azok ennek során helyrehozha-tatlan gyűrődéseket szenvedtek. (4. ábra)

5. kép Az orgona belső sípjai

Az orgona mai állapota

Az orgona 6 regiszteres csúszkaládával, stecher-mechanikával rendelkezik. A pedál nélküli pozitív hangterjedelme: C-c³, rövid mély oktáv, 45 hang.

Diszpozíciója:

Copula major	8'	(fa, végig fődött)
Copula minor	4'	(fa fődött, a legfelsők nyitottak)
Principal	4'	(C-F-ig fa, nyitott; G-től ón a homlokzatban)
Octav	2'	
Quint	1 1/3'	(c ² -től 2 2/3')
Mixtur	2 x 1'	(C: 1'+2/3', c ¹ : 2'+1 1/3', c ² : 4'+2 2/3')

⁴³ Solymosi Ferenc orgonaművész feljegyzései a Baranya megyei Levéltárban talált adatok alapján

Az orgona szekrénye barokk kialakítású, homlokzatában 3 ívelt síptükörben tükrönként 7-7 síp áll. A levehető betétekkel rendelkező szekrény eredetileg márványfestéssel volt díszítve, később szürkére átfestették. A hátuljátszós orgona körtefa borítású billentyűzete erősen kopott, félhangbillentyűi csontborításúak. A szekrény aljában két, egymás fölött elhelyezett szíjhúzásos eredeti ékfűvő található, rajta eredeti nehezékekkel. A szélnyomás 65 mm-es. A fasípok kissé szuvasak, a homlokzati sípok jó része hiányzik, a meglévők erősen sérültek. Az összes többi ónsíp állapota viszonylag ép. (5. ábra) A működő sípok egészséges, nemes barokk hangzásúak.

Az orgona a szakaszos légellátás, a nyüsztő és hiányzó sípok miatt ma üzemképtelen állapotban, egyelőre anyagiak hiányában a karzat falához tolva várja a restaurálásra specializálódott orgonaépítők szakszerű felújítását.

A felhasznált források jegyzéke

- (1) *A Kis-Somlyói Evangélika Ekklesiának Protocolluma ...* le írta 's iratta Hrabowszky György ugyan azon Ecclesiának Lelki Pásztora Kis-Somlyón 1797. (1783-1803.) (Kissomlyó, Ev. Lelk. Hiv.)
- (2) *A Kis Somlyói Evangélika Ekklesiának Jövedelmei és Költségei* kezdettől fogva Rendbe szedettek 1796. (1796-1868) (Kissomlyó, Ev. Lelk. Hiv. g/a/1 jelzet)
- (3) *A Kis-Somlyói Evangy. Ekklesiának minden jövedelmire és költségeire mutató Diariuma* 1795-1830. (Kissomlyó, Ev. Lelk. Hiv. g/b/1 jelzet)
- (4) *A Hegyes Kis-Somlyói Ev. Ecclesia Köz-jövedelmei és kiadásainak jegyzőkönyve* az 1830. ^{ik} esztendőnél kezdve. (Kissomlyó, Ev. Lelk. Hiv. g/b/2 jelzet)
- (5) *A Soros Alapítvány támogatásával a 1985-88. között felmért magyarországi orgonák jegyzéke* (MTA Zenetudományi Intézet). A behatárolt listát Solymosi Ferenc orgonaművész bocsátotta rendelkezésemre.
- (6) *Evangélikus gyülekezeti régi iratanyag*, eredeti szerződés az orgonára Klügellel. (Uraiujfalu, Ev. Lelk. Hiv.)
- (7) *Gyülekezet főgondnoki számadáskönyve* 1871-ik évtől (1871-1916). (Kissomlyó, Ev. Lelk. Hiv. g/a/2 jelzet)
- (8) *Nyugtakönyv* 1801-1849. (Kissomlyó, Ev. Lelk. Hiv. g/f/1 jelzet)
- (9) Pintér Mihály várpalotai ev. lelkész szíves közlése alapján.
- (10) *Prédikátori Tárház vagy olyan gyűjtemény [...]* Harmadik Fogás, melyben Prédikáziók foglaltatnak. Vátzon [...] 1808. XXVII Prédikázió. 400-418. (Tiszántúli Ref. Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár, Debrecen)
- (11) *Összgyülekezeti jegyzőkönyv* 1897-1963. (Kissomlyó, Ev. Lelk. Hiv. b/2 jelzet)
- (12) Soproni Evangélikus Levéltár: *Hrabovszky-féle iratok* (eredeti wittenbergi és hallei okmányok)
- (13) *Szerződés a kissomlyói ev. nőegylet és az Angster József és fia pécsi orgonagyáros cég között* (Kissomlyó, Ev. Lelk. Hiv.)
- (14) Szigeti Kilián: *Régi magyar orgonák*, Kőszeg. Bp. 1974.
- (15) Zoványi Jenő: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon* javított, bővített kiadás. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp. 1977.